

Dođru Bilgi Dođru Kaynaktan Alınır...

Pîrî Reîs'den Örfî Paşa'ya

**OSMANLI
TARİHÎ HARİTALARI VE
TARİHÎ COĞRAFYA ESERLERİ**

FİKRET SARICAĞLU

ÇAMLICA

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	8	8. Ali Macar Reîs, Atlas	65
ÖNSÖZ	9	9. Atlas-ı Hümâyûn	65
OSMANLILAR'DA HARİTA	11	10. Walters Deniz Atlası.....	65
I. Deniz Haritaları	15	11. Menemenli Mehmed Reîs, Ege ve Akdeniz Deniz Haritası	66
II. Dünya Haritaları	20	12. Seyyid Nûh, Deniz Kitâbı	66
III. Askerî Haritalar	25	13. Kâtib Çelebi, Müntehab-ı Bahriyye ile Tuhfetü'l-Kibâr	67
IV. Tasvirli (Minyatürlü, Topografik Özellikli) Haritalar	35	14. Müteferrika İbrâhim Efendi/İbrâhim el-Cogrâfi....	68
V. Çeviri Harita ve Atlaslar	41	15. Örfî Paşa, Coğrafya-yı Örfî	70
OSMANLI DENİZ HARİTA ve COĞRAFYALARI.....	53	16. Deniz Harita ve Coğrafyacılığıyla İlgili Diğer Çalışmalar	70
1. Ahmed b. Süleyman et-Tancî Deniz Haritası.....	55	KİTÂB-I BAHİRİYYE YAZMALARINDAKİ İLÂVE KENAR NOTLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME.....	73
2. Tabîb İbrâhim el-Mürsî Deniz Haritası	55	I. Tarihî Coğrafya Bilgileri Aktaran Kenar Notları.....	76
3. Hacı Ebu'l-Hasan Deniz Haritası.....	56	II. Daha Doğrudan Denizcilere Yönelik Olan İlâve Derkenârlar	77
4. Pîrî Reîs, Kitâb-ı Bahriyye	58		
5. Ali ibn Ahmed ibn Muhammed eş-Şerefî es-Safâksî, Atlas	64		
6. Seydî Ali Reîs, Kitâbu'l-Muhît.....	64		
7. Anonim Malta Haritası.....	64		

PİRİ REİS'İN KİTÂB-I BAHİRİYYE'SİNİN İZİNDE KÂTİB ÇELEBİ'NİN YENİ BULUNAN ESERİ: MÜNTEHAB-I BAHİRİYYE.....	83
I. Muntehab-ı Bahriyye ve Yazmalarına Dâir Önceki Bilgiler	84
II. Piri Reis'in Kitâb-ı Bahriyye'si	85
III. Kâtib Çelebi'nin Muntehab-ı Bahriyye'si.....	88
1. Eserin Adı ve Telif Tarihi	91
2. Nüshaları.....	92
3. Muntehab-ı Bahriyye'nin İçeriği	92
4. Muntehab-ı Bahriyye'nin Kaynak ve Mehazları...97 A. Muntehab-ı Bahriyye'nin Bibliyografyası	99
5. Muntehab-ı Bahriyye'nin Önemi ve Değeri	101
PİRİ REİS SONRASI DÖNEMDE OSMANLI DENİZ HARİTACILIĞI	117
1. Piri Reis Çizgisindeki Haritacılık Ürünleri	118
2. Batı Haritacılığı Ürünlerinden Aktarımlar	121
A. Batı Haritalarının Üzerinde Çeviri Yoluyla Kullanımı	129
CİHÂNNÜMÂ ve EBÛBEKİR b. BEHRÂM ed-DİMEŞKÎ- İBRAHİM MÛTEFERRİKA.....	133
I. Cihânnümâ.....	133
II. Ebûbekir b. Behrâm ed-Dîmeşkî.....	138
A. Dîmeşkî'nin Cihânnümâ Müellif Müsveddelerine Müdahaleleri	140
B. Ebûbekir b. Behrâm'ın Cihânnümâ Zeyli.....	142
III. İbrahim Mûteferrika ve Cihânnümâ	147
A. Mûteferrika'nın Cihânnümâ Neşrindeki Tasarrufları.....	149
KÂTİB ÇELEBİ'NİN YAZMA ve BASMA CİHÂNNÜMÂ'SINDAKİ JAPONYA HARİTASI.....	151

EVLYÂ ÇELEBİ SEYÂHATNÂMESİ'NİN KAYNAKLARI: TÜRKÇE TARİHLER	157
Türkçe Tarih Kaynak veya Mehazlarına Dâir Mevcut Bilgiler.....	157
Seyâhatnâme'deki "Târih" Atıfları.....	158
Karşılaştırılan Çalışmalar.....	159
Peçuylu Târîhi ve Seyâhatnâme'deki Fâtih Câmii Vakası	160
Evliyâ Çelebi'nin Türkçe Tarih Kaynaklarını Kullanışı.....	163
OSMANLI HARİTA ve COĞRAFYA ESERLERİNDE EGE ADALARI	165
1 - Ege Adaları (Cezâyir-i Bahr-ı Sefid) Coğrafyasının Tanımları	166
2 - XVI. Yüzyıl: Kitâb-ı Bahriyye ve Deniz Haritalarında Ege Adaları	167
Birinci Telif Kitâb-ı Bahriyye	169
İkinci Telif Kitâb-ı Bahriyye	169
3 - XVII. Yüzyıl: Coğrafi Bilgilerin İkmâli	171
4 - XVIII. Yüzyıl: Batılı Coğrafyacıardan Çeviriler ve Yeni Bilgiler	176
5 - XIX. Yüzyıl: Adalarla Son Beraberlik ve Ayrıntılı Bilgiler	177
XVII. ve XVIII. YÜZYIL OSMANLI TARİHİ COĞRAFYA ÇALIŞMALARINDA İSKOÇYA ...	181
A. XVII. Yüzyıl.....	182
B. XVIII. Yüzyıl.....	185
KARADENİZ'İN İLK OSMANLI BASMA HARİTASI	189
Karadeniz Haritasının Nüshaları.....	189
Karadeniz Haritasının İçeriği.....	191
Haritanın Kaynakları	194

ÖRFÎ PAŞA'NIN RUM İSYANI'NDA EGE ADALARI'NA DAİR ÇALIŞMASI: COĞRAFYA-YI ÖRFÎ.....	197
I. Örfî Paşa'nın Biyografisiyle İlgili Bilgiler.....	197
II. Coğrafya-yı Örfî'nin Muhtevası ve Değeri.....	201
Coğrafya-yı Örfî'den Seçme Çeviriyazılar	208
Cezîre-i Nakşa [Naxos]	208
Cezîre-i Meyis [Megisti]	209
Cezîre-i Midillü [Mytilini/Lesvos].....	209
[Cezîre-i] Bozcaada	209
Cezîre-i İmroz [Gökçeada].....	210

Kitapda Yer Alan Makalelerin Önceki Yayın Künyeleri	211
BİBLİYOGRAFYA	213
I. Kaynaklar-Mehazlar	213
A. Arşiv Belgeleri	213
B. Müstakil Haritalar	213
C. Yazma-Basma Eserler	214
II. Araştırmalar-İncelemeler	219
İNDEKS	229

KISALTMALAR

<i>a.e.</i>	: aynı eser	n.	: dipnot
<i>a.g.k.</i>	: adı geçen katalog	neşr.	: neşreden
<i>a.mlf.</i>	: aynı müellif	nr.	: numara
BA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi	ö.	: ölüm tarihi
bk.	: bakınız	s.	: sayfa
cev.	: çeviren	SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
<i>DİA</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi	Süleymaniye	: Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi
dk.	: derkenâr	T SMA	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
ed.	: editör	TSMK	: Topkapı Sarayı Müzesi Ktp.
gös. yer	: gösterilen yer	TTK	: Türk Tarih Kurumu
h.	: Hicrî	TY	: Türkçe Yazmalar
haz.	: Hazırlayan	tür. yer.	: türlü yerler
hk.	: hakkında	v. dğr.	: ve diğerleri
<i>İA</i>	: Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi	vb.	: ve benzeri/benzerleri
<i>İÜ</i>	: İstanbul Üniversitesi	vd.	: ve devamı
<i>İÜEF</i>	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi	vr.	: varak
K.	: Koleksiyonu	vs.	: ve sâire
Karş.	: karşılaştırınız	yay.	: yayınlayan
Ktp.	: Kütüphanesi		
m.	: Milâdî		
Millet	: Millet Yazma Eser Ktp.		

ÖNSÖZ

Osmanlılar'ın dünya ve ülkeler hakkındaki ilk bilgilerinin kaynağı İslâm coğrafya eserleri ve haritalarıdır. Tercüme ve derlemeler klâsik İslâm coğrafya eserlerinin serbest nakli ile başlar. Akdeniz ve Karadeniz'de sürekli genişleyen, Hind Okyanusu ve Kızıldeniz'e seferler düzenleyen Osmanlılar'ın deniz harita ve coğrafyası ağırlıklı bilgileri, XVII. yüzyılın ilk yarısından itibaren yetersiz kalmış ve Batı ilmiyle ilk ciddi temaslar coğrafya aracılığıyla sağlanmıştı.

Osmanlı tarihî haritaları ve tarihî coğrafya eserleri, hazırlanan çeviriyazılar, tıpkıbasımlar ve incelemelerle birlikte giderek artan bir ilgiye kavuşmuş durumdadır. Osmanlı tarihî haritacılığına ve tarihî coğrafya eserlerine âit sağlıklı bir envanter çalışmasının mevcut olmaması, süregelen en önemli noksanlıktır. Ulaştığımız XXI. yüzyılda, yurtiçi yazma eser kütüphanelerinde Osmanlı yazmalarının kataloglama çalışmaları ağır aksak devam ederken, haritalar için henüz ciddi bir adım atılamamıştır.

Osmanlı tarihî coğrafya eserleriyle meşguliyetim, rahmetli hocam Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'nun (ö. 1990) Kâtib Çelebi *Cihânnümâ*'sını yüksek lisans tez konusu olarak tayin etmesiyle başlamıştı. Bu vesileyle merhûm hocamı hayırla ve hürmetle yâd ediyorum. Harita tarihçisinin

henüz bulunmadığı ülkemizde, coğrafya tarihçilerinin çeşitli sebeplerle Osmanlı müktesebâtına uzak kalmaları, başta Osmanlı tarihçileri olmak üzere farklı sahalardaki Osmanlı araştırmacılarına yeni bir vazife yüklemiş durumdadır. Osmanlı tarihî haritacılığı ve tarihî coğrafya eserleri üzerine 1990'lı yılların başlarından itibaren hazırlanan çalışmaların biraraya getirildiği elinizdeki kitapta 12 makale ve bildiri metni bulunmaktadır. Yazıların önemli bölümü, ele alınan konu itibarıyla sahasındaki ilk denemelerdir. Makale girişlerinde zorunlu olarak yer alan bazı bilgi tekrarları, burada en aza indirilmeye çalışılmış ve baskı hataları vb. noksanlar tashih ve tekmil edilmiştir.

Pîrî Reîs'den Örfî Paşa'ya uzanan yüzyılların temel coğrafya eserleri merkezli kitapdaki ilk makale, klâsik yüzyıllar Osmanlı haritacılığı hakkındadır. Genişletilerek takdim edilen makalede, Osmanlı tarihî haritacılığındaki başlıca ürünler tasnif edilerek incelenmiş ve mevcut bilgiler güncelleştirilmiştir. Osmanlı deniz harita ve coğrafyaları başlıklı ikinci makaleyi, *Kitâb-ı Bahriyye* yazmalarındaki derkenârlar üzerine yapılan araştırma izlemektedir. Kâtib Çelebi'nin 2002'de keşfedilen *Müntehab-ı Bahriyye* isimli eseri, dördüncü makalede etraflıca ele alınmıştır. Peşisıra yer alan “Pîrî Reîs Sonrası Dönemde Osmanlı Deniz Haritacılığı” isimli çalışma ilk kez bu kitapta ya-

yınlanmaktadır. *Cihânnümâ* merkezli altıncı makaleyi, yine ilk kez yayınlanan “Kâtib Çelebi'nin Yazma ve Basma *Cihânnümâ*'sındaki Japonya Haritası” isimli inceleme takip etmektedir. Büyük Türk seyyâhi Evliyâ Çelebi'nin *Seyâhatnâme*'sinin Türkçe tarih kaynakları, sekizinci makalenin konusudur. Ege Adaları ve İskoçya'yla ilgili Osmanlı bilgilerinin aktarıldığı yazılardan sonra Basmacı/Müteferrika İbrahim'in yayınladığı Karadeniz'in ilk İslâm-Osmanlı basma haritası tanıtılmaktadır. Örfî Paşa'nın yakın yıllarda farkedilen Ege Adaları'yla ilgili eseri, kitap-daki son makalenin konusudur. Yazıların sıralamasında olabildiğince kronolojiye bağlı kalınmış, eserlerin ve müelliflerin aynı başlıkta tanıtılmasına dikkat edilmiştir. Diğer bir tarifile kitap, Kapdan Pîri Reis (ö. 1554?), Âlim Kâtib Çelebi (ö. 1657), Seyyâh Evliyâ Çelebi (ö. 1684?), Coğrafyacı Ebûbekir Efendi (ö. 1691), Basmacı İbrahim Efendi (ö. 1747) ve Ferîk Örfî Mehmed Paşa (ö. 1856) gibi klâsik yüzyıllar Osmanlı tarihî haritacılığı ve tarihî coğrafyacılığının en önemli isimlerini ve eserlerini ihtiva etmektedir.

Bilindiği üzere, kitaba ve bilgiye ulaşmanın internet taramalarıyla yapılamadığı, çekmeceli kataloglar ve yurtdışından getirtilen fotokopilerle araştırmaların sürdürüldüğü yıllar geride kalmıştır. Meselâ Kâtib Çelebi'nin ilk basılan kitabı (*Cronologia Historica*, Venezia 1697) gibi pek çok kitap günümüzde bir kaç dakika içinde masaüstündedir ve internet öncesi, internet sonrası şeklinde bir

sınıflama mukadder görünmektedir. Bugünkü bilgilerimize göre, Osmanlı literatüründe tarihî coğrafya terimini ilk defa kullanmış olan müellifin Müteferrika olduğuna bu arada işaret edilebilir. Kısaca İbrahim Efendi, Kâtib Çelebi'nin *Cihânnümâ*'sı neşrindeki bir ilâvesinde, Batılı çalışmalardan iktibâsla, coğrafya fenninin (ilim disiplininin) ikiye ayrıldığını, ikinci kısmın *coğrafyâ-yı târihiyye* olduğunu bildirmişti (s. 15-16).

Kitabın yayınlanması safhasında, kütüphâne ve arşivlerin yer aldığı eski ve yeni bir çok müesseseye ve görevlilere tekraren teşekkür ediyorum. Osmanlı ilim ve kültür hayatıyla ilgili kıymetli ve kalıcı eserler yayınlamayı sürdüren Çamlıca Basım Yayın'ın bütün mensublarına, Genel Yayın Yönetmeni meslekdaşım Ömer Faruk Yılmaz'ın ve Osman Doğan'ın şahsında ayrı ayrı teşekkür ediyorum. Süleymaniye Yazma Eser Ktp. ve Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. başta olmak üzere, yurtiçi ve yurtdışı yazma eser kütüphanelerinde yardımlarını gördüğüm personele teşekkürler etmekteyim. Kitabın en iyi şekilde yayınlanması için gayret gösteren, görsel malzeme temini, tashih ve indeks işlemlerini tamamlayan meslekdaşlarım Selman Soydemir ve Soner Demirsoy'a hâlisâne teşekkür ediyorum. Uzun yılların birikimlerini takdim etmeye çalıştığımız kitabın Osmanlı tarihî haritacılığı ve coğrafyacılığı öncelikli olmak üzere Osmanlı araştırmalarının değişik sahalarındaki yeni çalışmalara vesile ve ilgililerine faydalı olmasını dilemekteyim.

Prof. Dr. Fikret SARICAOĞLU

Fâtih-İSTANBUL

OSMANLILAR'DA HARİTA

Osmanlı haritacılığına ait ürünler dünyadaki pek çok örnek gibi coğrafya ve tarihî coğrafya eserleriyle içiçe bir varlık göstermiştir. Özgün haritaların ortaya konduğu XVI. yüzyıldaki dikkat çekici portolan haritalar bugün için de kaynak değerini korumaktadır. Müstakil harita ve atlasların yaygınlık kazanması Batı haritacılığındaki gelişmelerin belirli bir tempoda ve farklı araçlar kullanılarak izlenmesiyle birliktedir. Yazma ve basma harita kataloglarının bütünüyle ortaya konulması sonrasında Osmanlı kartografyasının mahiyeti ve kıymeti hakkında sağlıklı sonuçlar çıkarılabilmek mümkün olabilecektir¹.

¹ Osmanlı haritacılığı hk. mevcut bilgiler için bk. A. Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1982⁴; Abdurrahman Aygün, *Türk Haritacılık Tarihi* (sadeleştirilenler, E. Özkale-M. R. Şenler), I-II, Ankara 1980; Ahmet T. Karamustafa, "Introduction to Ottoman Cartography, Military, Administrative, and Scholarly Maps and Plans", *The History of Cartography*, II/1, *Cartography in the Traditional Islamic and South Asian Societies* (ed. J. B. Harley-D. Woodward), Chicago-London 1992, 206-227; "Harita", *Türk Ansiklopedisi*, XVIII, 504-508; Klaus Kreiser, "Türkische Kartographie", *Lexikon zur Geschichte der Kartographie* (ed. I. Kretschmer-J. Dörflinger-F. Wawrik), II, Wien 1986, II, 828-830; İlhan Tekeli, "Haritalar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, III (1994), 556-560; Fikret Sarıcaoğlu, "Harita, Osmanlı Dönemi", *DİA*, XVI (1997), 210-216.

Osmanlılar'daki haritacılık terminolojisi İslâm literatüründeki "levh, tersîm, tasvîr, sûret, resm, resm-i harîta, levhu'r-resm" gibi tabirlere, Batı'dan doğrudan alınan "harta, hartı, kartı, karta, papamonta" (mappamundo=dünya haritası; çoğulu mappæmundi) gibi yenilerinin eklenmesiyle oluştu. Harita kelimesinin Anadolu Türkçesi'nde "harta, hartı" şeklinde kullanımı muhtemelen Pîrî Reîs (ö. 1554?) ve Seydî Ali Reîs (ö. 1562)² ile gelişti ve zamanla anlamca karşılanmasına yönelik yeni fikirler de ortaya çıktı. Kâtib Çelebi (ö. 1657) "resm-i harîta"yı genelde yaptığı gibi Türkçe'leştirerek "harta resmi" şeklinde aktardı. Daha sonraki yıllarda "harta" ve "resm" kelimelerinin sık sık birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir.

Osmanlı haritacılığında özgün eserlerin ortaya konduğu devir kısaca XVI. yüzyıl ve özellikle bu yüzyılın ilk yarısıdır. Aynı asrın sonlarına kadar Osmanlı haritacılığına yön veren örnekler daha genelde Doğu ve Batı kaynak-

² Meselâ bk. *Mir'âtü'l-memâlik*, İnceleme-Metin-İndeks, haz. Mehmet Kiremit, Ankara 1999, s. 87.

